

ПРЫКАЗКІ І КРЫЛАТЫЗМЫ АБ РАДЗІМЕ Ў КАНТЭКСЦЕ БАГАЦЦА МАЎЛЕННЯ

А. М. Пісарэнка,

*кандыдат філалагічных навук, дацэнт, загадчык кафедры
беларускай і замежнай філалогіі ўстановы адукацыі
«Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў»*

Анатацыя. Разглядаецца багацце маўлення і адзін са спосабаў яго рэалізацыі – прыказкі і крылатыя выразы. Адзначаецца, што, незалежна ад крыніцы паходжання – фальклор ці мастацкі тэкст – устойлівыя выразы валодаюць высокай эстэтычнай вартасцю і вялікім выхаваўчым патэнцыялам. Менавіта праз вобразнае і нявыбразнае слова ўстойлівых выразаў з павучальным зместам фарміруюцца ўзорныя маўленчыя паводзіны асобы, а тэматычныя выказванні аб Радзіме выходзяць у маладога пакалення шэраг станоўчых якасцей, у прыватнасці – патрыятызм. Прапагандуюцца розныя спосабы ўзбагачэння маўлення асобы з мэтай камунікатыўнай прадуктыўнасці.

Ключавыя словы: багацце маўлення, фальклор, прыказкі, мастацкая літаратура, афарыстычныя выразы, крылатызмы, алюзіі, інтэртэкстуальныя сувязі, тропы.

PROVERBS AND WINGED EXPRESSIONS ABOUT THE HOMELAND IN THE CONTEXT OF THE RICHNESS OF SPEECH

A. Pisarenka,

*PhD in Philology, Associate Professor, Head of the Department
of Belarusian and Foreign Philology of the Educational Institution
«Belarusian State University of Culture and Arts»*

Abstract. The article examines the richness of speech and one of the ways of its implementation – proverbs and winged expressions. It is noted that, regardless of the source of origin – folklore or a literary text, stable expressions have high aesthetic value and great educational

potential. It is through the figurative and non-figurative word of stable expressions with instructive content that exemplary speech behavior of a person is formed, and thematic statements about the Motherland educate a number of positive qualities in the younger generation, in particular, patriotism. The author suggests various ways to enrich a person's speech in order to increase communicative productivity.

Keywords: richness of speech, folklore, proverbs, fiction, aphoristic expressions, winged expressions, allusions, intellectual connections, tropes.

Мова значна багацейшая за свет, які акаляе чалавека, паколькі прадметы, з'явы, іх дзеянні, уласцівасці часам маюць не адну назву. Вядома, што багацце маўлення як адна з камунікацыйных якасцей дэманструе разнастайнасць лексічнай напаяўняльнасці слоўніка мовы асобы, лексічную сінаніміку і варыянтнасць, сінтаксічную сінаніміку пабудовы словапалучэнняў / словазлучэнняў / сказаў, а таксама напоўненасць тэксту прыказкамі і афарызмамі (крылатымі выразамі / крылатызмамі). Як слухна зазначаюць навукоўцы, «...мова ўяўляе асаблівы матэрыял, адзначаны высокай сацыяльнай актыўнасцю яшчэ да таго, як да яго дакранулася рука мастака» [5, с. 31], таму патрабуе пільнай увагі з боку як філолагаў, так і носьбітаў мовы. Што да ўстойлівых выразаў (як фальклорных, так і аўтарскіх), яны з'яўляюцца аб'ектам даследавання многіх мовазнаўчых дысцыплін, у прыватнасці фразеалогіі, стылістыкі, рыторыкі і інш. Аднак менавіта культура маўлення даследуе іх магчымасці з пункту гледжання ўзбагачэння імі тэкстаў розных стыляў, падстыляў і жанраў, у тым ліку вуснага маўлення асобы, з мэтай характарыстычнай і экспрэсіўнай – эмацыянальнага ўздзеяння на адрасата / суб'яседніка. Менавіта прыказкі і крылатызмы, у якіх увасобіўся вопыт чалавека, мудрасць пакаленняў, дапамагаюць зрабіць маўленне узорным, пераканаўчым. Нягледзячы на тое, што адны з іх маюць аўтарства і належаць канкрэтнай, як правіла, знакамітай асобе, а другія створаны народам, яны ў аднолькавай ступені вартыя цытавання, прымянення не толькі ў мове, але і ва ўчынках, паводзінах.

Навукоўцы адзначаюць, што «багаты матэрыял для выступленняў утрымлівае вусная народная творчасць – прыказкі і прымаўкі. Гэта трапныя народныя выразы з павучальным сэнсам, якія абагульняюць розныя жыццёвыя з'явы. У кароткіх выразях народ выказаў веданне рэчаіснасці, адносіны

да розных яе праяўленняў. Яны дапамагаюць зразумець гісторыю свайго народа, вучаць любіць Радзіму, быць чэснымі і справядлівымі» [2, с. 133]. Так, у зборніку прыказак У. І. Даля адной толькі тэме Радзімы прысвечаны 500 выказванняў. Беларуская парэміялогія таксама актыўна развіваецца і адлюстроўвае змястоўнасць прыказак аб Радзіме, частка якіх змешчана ў выданні «Прыказкі і прымаўкі» (кніга 1) з серыі «Беларуская народная творчасць» (БНТ), дзе прыказкі патрыятычнага зместу сабраны ў раздзеле «Радзіма. Чужына». Дадзеная антанімічная назва якраз і вызначае супрацьпастаўляльную характарыстыку названых паняццяў. Менавіта Радзіма асацыіруецца ў народа-творцы з *раем і дабром, святлом і сонцам, маці і месцам нараджэння і знаходзіць адлюстраванне ў тропях (эпітэтах, параўнаннях, метафарах, перыфразах і інш.) адпаведнага зместу:*

У родным краю, як у раю; Дарагая (мілая) тая хатка, дзе радзіла мяне матка; Родная зямелька, як зморанаму пасцелька; Кожнаму свой куток мілы; Дзе маці нарадзіла, там і радзіма; Леш нічога няма свайго роднага вугла; Добры той куток, дзе вязаны пупок; Для ўсякай птушкі сваё гняздо міла; Добрая птушка ў сваё гняздо не брудзіць; Дурная птушка сваё гняздо не шануе; Кожная сасна свайму бору песню паяе; Няма смачнейшае вадзіцы, як з роднай крыніцы; Добра на Дану, а лепш удаму; Родная зямля – маці, чужая старонка – мачаха; Чужая старана тугою арана, слёзамі засявана.

Чужая старонка характарызуецца ў фальклорных выразках іншымі тропамі, а значыць выклікае супрацьлеглыя пачуцці, адлюстроўвае негатыўны стан душы: *Баліць мая галава, што чужая старана; Чужбіна не грэець; На чужыне, што на ражне; З'ехаў на чужыну, што зваліўся ў дамавіну; У чужым краі, як на пагарэллі; Чужына па шэрсці не гладзіць; На чужыне жыць – па сабачы выць; Жыць на чужой старонцы, як на скале адзінокай сасонцы; Чужбіна не родная матка: хлеба не дасць; У чужой старонцы не так свеціць і сонца; На чужой старане і вясна не красна; На чужой старане і сокала завуць варонай; На чужыне і голуба варонай назавуць; На чужой старонцы рад свайёй варонцы; На чужой старане і рак – рыба; На чужой старане і жук – мяса, і старую бабу маладзіцаю назавеш* [6]. Відавочна, што прыведзеныя і шматлікія іншыя прыказкі вучаць паважаць Ра-

дзіму, цаніць і шанаваць усё роднае. Чужына не саграе душу, скажае светаўспрыманне чалавека і пазбаўляе яго самага галоўнага – роднага дома, прыналежнасці да пэўнай краіны, нацыі, сям’і.

Афарыстычныя выразы, ці крылатызмы, прысвечаныя тэме Радзімы, часткова прадстаўлены ў кнізе «Афарыстычныя выслоўі беларускіх пісьменнікаў» Н. В. Гаўрош, Н. М. Нямковіч [4] у раздзеле «Беларусь пад малітвамі Бога»: Радзіма; нацыянальныя сімвалы і рэаліі. Як вядома, слова, створанае майстрамі беларускай літаратуры (класікамі і шматлікімі сучаснымі аўтарамі), валодае высокай эстэтычнай вартасцю, вялікім выхаваўчым патэнцыялам. Вядомы даследчык мовы мастацкай літаратуры акадэмік В. У. Вінаградаў сцвярджае, што «мова слоўнага мастацтва, слоўна-мастацкай творчасці карыстаецца маўленчымі сродкамі, разнастайна і творча арганізаванымі, якія эфектыўна ўздзейнічаюць на ўвесь комплекс духоўнай чалавечай успрымальнасці – свядомасці, пачуцця, эмоцыі і волі» [3, с. 131]. У сувязі з гэтым, думаецца, варта актыўна выкарыстоўваць мову мастацкіх твораў, у тым ліку афарыстычныя выслоўі, у адукацыйным і выхаваўчым працэсах. Крылатызмы ў лаканічнай форме выяўляюць адносіны майстроў слова да Радзімы: вучаць адданасці, вернасці, павазе; пісьменнікі моляцца за яе і натхняюць нашчадкаў зрабіць усё для яе квітнення: *Мой родны кут, як ты мне мілы...; І дзе на свеце ёсць такая, / Як Нёман, рэчачка другая?* (Якуб Колас); *Маркотна мне без Беларусі; Ад прадзедаў спакон вякоў, / Мне засталася спадчына. / Паміж сваіх і чужакоў / Яна мне ласкай матчынай...; Усю Беларусь – неаб’ятну, як мора, / Ubачыць у ясным, як сонца, святле* (Янка Купала); *І толькі на цябе надзея, / Край родны мой!* (Максім Багдановіч);

Люблю непаўторны свой род / І ад яго анідзе не зракуся (Ніна Мацяш); *Не адрокся Бог ад Беларусі; Я й стагоддзем Вам пакланюся: Мова, Матуля, Мінск і Няміга* (Валянціна Аколава); *На Беларусі Бог жыве, – / І няхай давеку жыве* (Уладзімір Караткевіч);

Няўжо я, дзівак, спадзяюся / другую Радзіму адкрыць, / Як быццам бы без Беларусі / Змагу я і дыхаць, і жыць (Максім Танк); *Я – сірата / Без маёй Беларусі. / Ад роднай мовы, / Ад роднай нацыі / Не адцураюся, / Не адракуся* (Пімен Панчанка); *Мы тройчы дзеці ў вечным крузе: / Мы – дзеці роднае сям’і, / І – дзеці Маці-Беларусі, / І – дзеці Матухны-Зямлі* (Ніл Гілевіч);

*Няможна жыць, / Зусім няможна жыць без Беларусі; Я не ганю
землі чужыя – / Хай іх сонца не абміне. / Толькі дзе за морам ні
жыў я, / Беларусь мая снілася мне* (Генадзь Бураўкін).

Устойлівыя выразы як від алюзій, як адзін са сродкаў інтэр-тэкстуальных сувязей могуць быць запатрабаванымі ў залежнасці ад мэты выкарыстання: пачатку выказвання (калі задаюць тэму выказванню, падкрэсліваюць яе актуальнасць), у сярэдзіне (для падмацавання ўласных меркаванняў, адлюстравання розных сэнсаў і эмоцый, што не заўсёды падуладна слову) і пры завяршэнні (у такім выпадку іх мэта – падсумоўваць выказаныя звесткі, лаканічна падвесці вынік пад агучаныя думкі, пацвердзіць аб'ектыўнасць вопытам, мудраслоўем папярэднікаў). Крылатызмы і прыказкі лаканічныя, змястоўныя, з сэнсавай празрыстасцю, калі сэнс вынікае не з кантэксту ці падтэксту, а выказваецца прама, недвухсэнсоўна і накіраваны на эмацыянальнае ўздзеянне, выхаванне адпаведных якасцей. Багацце маўлення патрабуе пільнай увагі носьбіта мовы, паколькі ў тэкстах розных стыляў, падстыляў і жанраў яна мае розныя сродкі рэалізацыі, адлюстроўвае інтэлектуальны ўзровень маўлення, нераўнадушнае стаўленне да суб'едніка, зацікаўленасць тэмай.

Памылкі, якія парушаюць дадзеную камунікатыўную якасць, кваліфікуюцца як памылкі, звязаныя з бедным слоўніковым запасам, слабым валоданнем моўнымі рэсурсамі [1, с. 13–15], сярод якіх адзначаюцца паўтор, таўталогія, плеаназм, канатацыя ўстойлівых выказаў, аднастайнасць пры пабудове сінтаксічных канструкцый, маўленчая недастатковасць і маўленчая збытковасць, ужыванне слоў- ці выказаў-паразітаў, нематыраваныя маўленчыя паўзы і інш. Каб пазбегнуць такой недасканаласці ў працэсе гаварэння, навукоўцы прапаноўваюць чытаць класічную мастацкую літаратуру, разнастайныя лексікаграфічныя даведнікі, у прыватнасці тлумачальныя слоўнікі, слоўнікі эпітэтаў, паронімаў, амонімаў, устойлівых выказаў і інш., а таксама весці ўласныя слоўнікі, дзе запісваліся б і перыядычна перачытваліся б новыя словы і выразы з тым, каб надалей іх ужываць у маўленні.

1. Багамолава, А. М. Стылістыка і культура беларускага маўлення : падручнік / А. М. Багамолава, Г. К. Семянькова. – Мінск : РІВШ, 2023. – 392 с.

2. *Введенский, Л. А.* Русский язык и культура речи : учеб. пособие для вузов / Л. А. Введенский, Л. Г. Павлова, Е. Ю. Кашаева. – Изд. 23-е. – Ростов н/Д : Феникс, 2008. – 539 с.

3. *Виноградов, В. В.* Стилистика: теория поэтической речи. Поэтика / В. В. Виноградов. – М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1963. – 255 с.

4. *Гаўрош, Н. В.* Афарыстычныя выслоўі беларускіх пісьменнікаў / Н. В. Гаўрош, Н. М. Нямковіч. – Мінск : Выш. школа, 2012. – 638 с.

5. *Лотман, Ю. М.* О поэтах и поэзии / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство-СПб., 1996. – 848 с.

6. Прыказкі і прымаўкі : у 2 кн. / Акад. навук Беларус. ССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – Кн. 1 / рэд. А. С. Фядосік. – 560 с.